

OLTI ÁGOSTON

Kommunizmus alul-, illetve felülnézetből

Három könyv a Román Kommunista Pártról

Adrian Cioroianu: *Pe umerii lui Marx. O introducecere în istoria comunismului românesc.* [Marx vállain. Bevezetés a román kommunizmus történetébe.] București, Editura Curtea veche, 2005. 519 o.; Stelian Tănase: *Clientii lui tanti Varvara. Istorii clandestine.* [Varvara néni kliensei. Földalatti történelmek.] București, Editura Humanitas, 2005. 51 o.; Vladimir Tismăneanu: *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc.* [Sztálinizmus az örökkévalóságnak. A román kommunizmus politikatörténete.] Iași, Editura Polirom, 2005. 415 o.

Az elmúlt évben az 1989 előtti romániai politikai rendszerről szóló közbeszédet a politikai események és a politikai döntéshozók tematizálták. Ez két probléma köré szerveződött: a politikusok securitátés múltjának felderítése és a kommunizmus hivatalos elítélésének az előkészítése. Az időközben megjelent tudományos munkákkal nemigen foglalkoztak.

Három könyv olyan könyv jelent meg, amelyek a romániai kommunista mozgalomnak, illetve az 1944 után kialakított politikai rendszernek az eddigieknél átfogóbb értelmezését adják. Adrian Cioroianu és Stelian Tănase könyve most jelent meg először nyomtatásban, Vladimir Tismăneanu könyve azonban az angol nyelvű kiadás (*Stalinism for all Seasons: A Political History of Romanian Communism.* University of California Press, 2003) román fordítása.

A szerzők nézőpontja alapvetően különbözik Adrian Cioroianu a Bukaresti Egyetem Történelem Tanszékének, Stelian Tănase, a Politológia Tanszék tanára, Vladimir Tismăneanu a Marylandi Egyetemen

oktat politológiát. Mindhárman több fontos könyvet és tanulmányt publikáltak már ebben a tematikában.¹ A szerzők látásmódjában visszatükröződik végzettségük, a tudományos életben elfoglalt helyük. Tismăneanu, aki az USA-ban él, azonban a családi kapcsolatai révén belülről ismeri a rendszer működését, minden apró kulisszatitkát, egyfajta felülnézetből próbálja a román kommunizmust illető látleletet felállítani. A másik két szerző alulról próbálja megkonstruálni Románia történetének ezen szakaszát, a rendszer részecskéinek a rekonstruálásából próbálja meghatározni a rendszer jellegét.

Tismăneanu a könyvében a román kommunista mozgalom történetének a megírására tesz kísérletet. A könyv fejezetei egyben a korszak periodizációját is adják. Ennek megfelelően 1921–1944-et az illegalitás (II. fejezet), 1944–1948-at a monarchia és népi demokrácia közötti átmeneti időszakaként tárgyalja (III. fejezet), 1948–1956-at a sztálinizmusmal jellemzi (IV. fejezet), melyet a SZKP XX. kongresszusa utáni sokk követ (1956–1960) (V. fejezet). A Gheorghiu Dej korszak utolsó periódusát (1960–1965) a nemzeti kommunizmus jelzővel illeti (VI. fejezet), amelyet Ceaușescu dinasztikus kommunizmusa követ (VII. fejezet).

Cioroianu kötetében az illegalitás korszakát bemutató rövidebb rész után az 1944–1989 közötti időszak egy-egy általa fontosnak tartott problémáját próbálja körbejárni: a gazdaság szerkezeti átalakítását, a kommunista megtorlási hullámok különböző szakaszait, az elnyomás eszközeit, a KGST-n belüli román szerepvállalást stb. Mindezek mellett a kilencvenes években gyakran tárgyalt eseteket próbált egy-egy esettanulmányban újraértelmezni (Ana Pauker, Lucrețiu Pătrășcanu esete).

Tănase a román illegális kommunista mozgalom történetének a megírásához próbál hozzájárulni a könyvében közölt esettanulmányokkal, melyekben a Komintern irányvonalához feltétel nélkül igazodó RKP történetének egy-egy jellegzetes momentumát (Komintern kampányok, sztrájkok, Népi Front, Nagy Terror), vagy a korszak kommunista mozgalma egy-egy jellegzetes figurájának a portréját rajzolja meg (Istrati

¹ Adrian Cioroianu: *Ce Ceaușescu qui hante les Roumanins. La Mythe, les représentations et la culte du dirigeant dans la Roumanie communiste*. București, 2004.; *Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie și alte vanități contemporane*. Iași, 2002.; Stelian Tănase: *Anatomia mistificării*. București, 1997.; Uő.: *Elite și societate. Guvernanța Gheorghiu-Dej*. București, 1998.; Uő.: *Miracolul revoluției*. București, 1999.; Vladimir Tismăneanu: *Arheologia terorii*. București, 1992.; Uő.: *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*. București, 1995.

a baloldali értelmiségi, Bodnăraș a szovjet kém, a Dej a börtönben szocializálódó kommunista stb.). A könyv, az epilógustól eltekintve, az illegális mozgalomról szolgáltat értékes adatokat, igyekszik fényt deríteni a párt történetének olyan túlmisztifikált és a különböző korokban más-más szemszögből elferdített momentumokra is, amelyeknek elemzését eddig kerültk a történészek (pl. az 1933-as Grivița-i sztrájk).

A három szerző közül csak Tismăneanu tesz kísérletet arra, hogy megírja a román kommunizmus történetét, azonban a bevezetőben leszögezi: „nem vagyok történész és nem próbálok azzá válni ennek a könyvnek a megírásával, amely politikai interpretációja a román kommunizmust leginkább meghatározó legfontosabb stratégiáknak és taktikáknak”.²

Cioroianu és Tănase ezzel szemben egyaránt tanulmánygyűjteményt ad közre, amelyet a nagyon erős és jól felépített szerkezet tart egyben. A tanulmánykötetek a kommunista mozgalom kronologikus fejlődését követik és ennek a kronológiai fejlődésnek egy-egy jellegzetes vagy jelképes momentuma köré csoportosítják a tanulmányokat.

Az elemzett témák kiválasztásában Tismăneanu könyve szolgál a legkevesebb újdonsággal. A másik két mű megpróbálkozik a román kommunista mozgalom olyan intézményeinek a bemutatásával is, amelyek nem vagy kevésbé kerültek eddig a kutatások előterébe. Jó példa erre a Cioroianu által tárgyalt ARSLUS³ esete.

Különbség van a három könyv kommunizmus-értelmezésében is, habár vannak olyan közös jellegzetességek, amelyeket mindhárman elismernek Ilyen jellegzetessége a „román kommunizmusnak” – a köztudatba Tismăneanu által bevitt – bizánci jellege (a különféle elkötelezettségek, kapcsolatok, privilégiumok bonyolult összefonódása). A könyv kapcsán előtérbe kerül a román kommunizmus-kutatás egyik nagy problémája: a szakkifejezések letisztulásának a hiánya. Önállóan kidolgozott rendszer hiányában a román történészek kénytelenek átvenni a hidegháború korában született amerikai szakkifejezéseket.

A szakkifejezések letisztulásának és egységesülésének a hiánya már a korszak megnevezésében tetten érhető. A román történészek az 1944, mások szerint az 1945 vagy 1948 és 1989 közötti korszakot neve-

² Tismăneanu (2005) i. m. 27.

³ 1945. március 9-én Visinszkij külügyminiszter-helyettes látogatása alkalmával jött létre az Asociația Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică (Szovjet–Román Baráti Társaság) C. I. Parhon vezetésével. A román értelmiség kommunista ernyőszervezeteként működött.

zik kommunista rendszernek. Habár átveszi a szakma a hidegháborús szembennállás kifejezéseit, nem szolgál részletesebb magyarázattal, miért teszi ezt. Legrosszabb esetben is legalább lábjegyzetbe odakívánkozna egy-egy ilyen műben, hogy a kommunisták saját maguk melyik korban hogyan nevezték a rendszert („népi demokrácia”, „szocializmus”, „aranykor”), és esetleg, ha már kommunista rendszerről beszélünk, a kommunista vagy munkáspártok hogyan tekintettek a kommunista rendszerre. Csak miután mindezeket leszögeztük, nevezhetjük a kelet-európai rendszereket kommunista rendszereknek. Ha így is teszünk, akkor is le kellene szögezni, hogy mi a meghatározásunk alapja: elfogadjuk azt, hogy a Kelet-Európában és a Szovjetunióban kialakult rezsimek a kommunista rendszer rendszerjellegzetességeit hordták magukon és adott esetben ezért beszélhetünk kommunista rendszerről. Amennyiben nem a fenti meghatározások valamelyikével operálunk, akkor el kell fogadnunk azt a leegyszerűsített meghatározást: azokat a rendszereket, ahol a kommunista pártok jutottak hatalomra, kormányzásuk időszakát kommunista rendszernek nevezzük.

A fent leírt fogalmi tisztázást egyik könyv sem teszi meg, habár az olvasó talán megérdemelné ezt a magyarázatot.

A román történetírás az által, hogy a hidegháborús szembennállás terminológiáját használja, és nem próbálja a rendszer működését a román társadalomban zajló makrofolyamatokkal – mint például a nemzetépítés – együtt vizsgálni, továbbra is azt erősíti, hogy a kommunizmus a román társadalomfejlődéstől teljesen idegen, külső erővel a románságra kényszerített rendszer, a román társadalomfejlődésen kívülről jött.

Cioroianu szerint a román kommunizmus alapvető jellegét a marxizmus minimális hatása és ennek a marxista kultúrának az alacsony szintje határozza meg. A román baloldali mozgalmak nem a marxizmusból táplálkoztak, hanem az általa gherizmusnak nevezett tételekből.⁴ Gherea tanulmányai a marxizmus alapján készültek, de a marxista gondolkodásnak egyfajta a román valósághoz való alkalmazásai voltak. A húszas évek elején, a román közvélemény előtt addig még a marxizmusnál is ismeretlenebb leninizmus megjelenésével a szerző szerint egy újabb paradigmaváltás következik be a román baloldal történetében, és ezzel jelenik meg lényegében a kommunizmus. A háború utáni években

⁴ *Constantin Dobrogeanu-Ghera* (1855–1920), Ukrajnában született Solomon Katz néven. 1894-ben megírja Karl Kautskynak, hogy az ő idetelepedéséig Romániában nem is hallották a szocializmus szót.

a szocializmus és a kommunizmus közötti konfliktus lényegében a ghe-
rizmus és leninizmus közötti konfliktus.

A könyv nem tér ki a magyar baloldali hagyományokra, a két világ-
háború közötti baloldali magyar és zsidó értelmiség híd szerepére, ame-
lyek Romániát és a román politikai gondolkodást összekapcsolták a közép-
európai folyamatokkal. Az, hogy a romániai magyar kommunisták szere-
pét a román kommunizmus ideológiai megalapozásban minimalizálja az
által, hogy említést sem tesz olyan kiadványokról, mint a Korunk, ellent-
mondásban van az általa is elismert ténnyel, hogy a magyar elem a párt
csúcsvezetésében a második világháború végéig meghatározó volt.

Az RKP második paradigmaváltása akkor következik be, amikor 1944
tavaszán a leninizmust megkettőzi a sztálinizmus. Ez a paradigmaváltás
nem csak ideológia, hanem a politikai cselekvés szintjén is bekövetkezik.

Tănase a párt történetét a földalatti mozgalom történeteként elemzi.
A két világháború közötti román kommunista illegalitást szerinte a Ko-
mintern különböző irányváltásainak a tükrében kell és lehet elemez-
ni. Ennek megfelelően a korszakot a különböző Komintern kampányok
romániai lecsapódásaként elemzi.

Az elhíresült 1945-ös Nicolae Rădescu beszéd után, amelyben
a kommunistákat a románoktól idegen elemként mutatta be, a köztu-
datba úgy maradt fenn, hogy a kommunizmust a zsidók és a magyarok
hozták be Romániába, a kommunizmus a románoktól mindvégig idegen
volt. Tismăneanu szerint a román kommunizmus idegen hatalom szol-
gálatában álló ügynökök egy csoportjának a története,⁵ akiknek sikerült
elérniük, hogy az autonómia védőinek a szerepében tetszeleguessenek.⁶

Az illegális mozgalom és az 1946-ban hatalomra jutott párt kapcsola-
tának értelmezésében alapvető különbség van Cioroianu és Tănase fel-
fogása között. Cioroianu szerint a leninizmus által elkápráztatott ille-
galisták és azok között, akik a negyvenes évek végén hatalomra kerül-
tek (kizárólag sztálinista alapon) soha nem állt fenn organikus kapcsolat,
azt csupán a későbbi évtizedek kommunista történetírása próbálta meg-
konstruálni, hogy elfogadtassa a hatalmukat.⁷

⁵ Teszi ezt a megállapítást annak ellenére, hogy mindkét szülője részt vett az ille-
gális kommunista mozgalomban és aktív része volt a kommunista párt hatalomra
juttatásában.

⁶ Tismăneanu (2005) i. m. 27.

⁷ Cioroianu (2005) i. m. 50.

Ezzel szemben Tănase úgy véli, hogy a román kommunizmus története 1989-ig a földalatti mozgalom története. Az aktivisták soha nem léptek ki a földalatti mozgalom által megszabott konspiratív keretek közül, hatalomra kerülésük után is ennek megfelelően vezették az országot.⁸ Ennek a konspirativitásnak a jeleit véli felfedezni a mindenféle marxista elméleti tudást mellőző, a kommunista mozgalom keretein belül a börtönben szocializálódott Ceaușescuánál is, aki a társadalmat egy hatalmas büntetőintézetként kezelte, ahol mindenkinek az életét ellenőrizni kell.

A könyvekről általánosságba véve elmondható, hogy fontos adalékokkal szolgálnak az érdeklődők számára, azonban továbbra is több olyan téma van, melyeket kellő forrás hiányában nem tudnak feldolgozni. Jelen pillanatban is adós a román történetírás a magyar és zsidó kommunisták szerepének tényszerű, elfogulatlan vizsgálatával, olyan fontos momentumok feldolgozásával, mint Románia szerepe a szovjet–kínai konfliktusban. Pedig ez utóbbi az egyetlen olyan momentum, amikor az RKP a hidegháború által meghatározott globális politikai játszmákban tényezőként tudott megjeleníteni. Mindhárom könyvről elmondható, hogy nagyon kevés, majdnem minimális információval rendelkezik a hetvenes-nyolcvanas évekre vonatkozóan. Egyik könyv sem tud túllépni a Ceaușescu korszak zsánerszerű elemzésén, kellő források hiányában.

⁸ Tănase (2005) i. m. 493.